

Тетяна ХЛІВНА

НАРОДНА МЕДИЦИНА У ТВОРІ МАРІЇ МАТІОС «ЧЕРЕВИЧКИ БОЖОЇ МАТЕРІ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 821.161.2+811.161.2'373

Хлівна Т. Народна медицина у творі Марії Матіос «Черевички Божої Матері»; 9 стор.; бібліографічних джерел – 8, мова – українська.

Анотація. На основі ретельного прочитання твору Марії Матіос виокремлено інформацію про народну медицину та лікувальну магію українців. З'ясовано, що в повісті вміщено інформацію щодо лікування за допомогою рослин і за допомогою магічного впливу на хворобу, як-от: купівля хворого, купіль у «непочатій» воді, зважування голю, замовляння.

Окрему увагу автор акцентує на забобонах, що побутували в народі і стосувалися народження дитини. Не менш важливим є питання впливу імені дитини на її долю, що також порушується у статті.

Ключові слова: народна медицина, лікування травами, лікувальна магія, забобони, замовляння.

Сучасна українська література вражає жанровим різноманіттям, гострими сюжетами, широкими героями. Сьогодні в літературному просторі зростає зацікавлення до нашої рідної культури, традицій, звичаїв. Марія Матіос – одна із сучасних письменників, хто у своїх творах активно використовує фольклорні та етнографічні матеріали українців. Творчість письменниці досліджували І. Насмінчук, Н. Адамовська, М. Якубовська, І. Ведмідь, Н. Гаєвська, С. Сипливець та ін.

Метою ж нашої статті є дослідження елементів народної медицини, використаних у буквинській сазі «Черевички Божої Матері».

Аналіз тексту твору дав підстави розподілити матеріал на три основні підгрупи: 1) Лікування за допомогою рослин, куди ми віднесли уривки тексту, де йдеться про традиційні методи народної медицини; 2) Лікувальна магія українців – відображені вірування у можливість магічного впливу на людину або хворобу; 3) Замовляння – засіб впливу на хворобу за допомогою слова. Через те, що замовляння є одним із найдавніших засобів впливу на людину, її долю, життя та здоров'я, ми, незважаючи на незначний обсяг матеріалу, виділили їх в окрему групу. 4) Забобони вони не є засобом лікування, однак їх використання, за віруваннями наших предків, давало можливість вплинути на людське життя, допомагало уникнути горя, хвороби тощо. Тому ми виділили їх в окрему групу.

Розглянемо кожну виділену нами групу детальніше.

І. Лікування за допомогою рослин

Традиційно пошуки цілющих трав пов'язані зі святом Івана Купала. Вважалося, що зібрані в цей день квіти мали неабиякі цілющі та магічні властивості. Існує в народі легенда про квітку папороті, яка зацвітає в купальську ніч, і той, кому вдасться її зірвати, буде володіти мовою рослин, птахів, тварин, зможевилікувати будь-яку хворобу, буде знати, де заховані скарби. «Коли б не отой нічний переляк, що зробив її хворою і боязли-

вою, Іванка й дотепер ходила би літніми стежками у пошуках цілющих трав, а найбільше – шукала би цвіту папороті, щоб мати таку силу, як мав її прадід Никифір, чи як москалиця Северина... Іванка знає від москалиці, що то є штука майже неможлива – побачити мить цвітіння папороті, а потім ту квітку ще й украсти від її охоронячорта. Може, москалиця тому й має силу, що колись таки заволоділа опівнічною квіткою?» [4, с. 20].

До традиційних лікувальних засобів належить і звіробій, його до сьогодні активно використовують знахарки. У повісті його застосовують для лікування ранки: «...Так і заснула, тримаючи прикладену до розсіченої брови хустинку з потовченим звіробієм – що швидше загоїлася брівка» [4, с. 58]. Звіробій був дуже поширеним у самолікуванні українців. Люди називають звіробій «травою від 99 хвороб». Дійсно, якщо робити суміш від будь-якої хвороби, то без нього не обійтись [5, с. 25]. Цю рослину застосовували при усіляких захворюваннях. Внутрішньо водяний настій зі звіробієм пили при хворобах шлунково-кишкового тракту, нирок, печінки, легеневих та гінекологічних недугах (маткові кровотечі), геморої, головних болях, ревматизмові, подагрі. Зовнішньо у вигляді ванн, примочок, компресів, мазей (разом з іншими компонентами) використовували при шкірних висипах, виразках, наривах, туберкульозі шкіри, діатезі у дітей [1, с. 79]. У народній медицині звіробій має широке застосування завдяки в'язучим, антимікробним, кровоспинним та протизапальним властивостям.

М. Матіос у своєму творі згадує ожину (чорницю). «Це сьогодні вона так захопилася тими чорницями і тим місцем, що й не зогледілася, як сонце покотилося донизу, ніби колесо від воза з гори покотилося, а тоді раптом на гори упала ніч. Але вона будь-що хотіла витоптати афинник у зрубі під Дідьковою Ямою – щоб не лишити яструбам ані одної ягоди знала, чорниці – дуже помічні від черева. А її брат Семен згуста мав черево.

Отож Іванка тепер несе ягоди братові на лік – і дрижить зо страху в темному лісі» [4, с. 59]. Чорниця вважається популярною лікарською рослиною, особливо її ягоди, як сушені, так і свіжі, а також засипані цукром. У народній медицині ягоди застосовують при болях у шлунку та кишківнику, а також при проносі. Свіжі ягоди вживають при катарі шлунку, а сушені у відварі або сильному напарі при катарі кишок, розладі кишківника та діареї [5, с. 54]. Серед численних домашніх лікувальних засобів Р. Ф. Кайндль згадує вживання сушеної чорниці при дизентерії [3, с. 128].

За допомогою арніки, валеріани, кропиви лікували від так званої «чорної хвороби»: *«...Москалиця обтирала тремтячу дитину жорстким конопляним рушником, змащувала тіло мазью із цвіту арніки, кореня валеріани і букового жиру, а по тому – голою срачиною посадила в сідло живогона мільйон брунатних душ! – мурашника, ніби цебром окропу ошпарила...далі москалиця біла Іванчин попереk і ноги густим вінком із кропиви. Кропива була не мени жалюча, ніж мурашине сідло. Та Іванка, зіптивши зуби, тепр уже терпіла гарячі кропив'яні батоги, що лишали на тілі зелені – упереміш із червоними – смуги»* [4, с. 81-82].

II. Лікувальна магія українців

Дослідниця народної медицини З. Болтарович засвідчує, що в народі досить активно використовувалися так звані «групні засоби» – частини тіла покійника, предмети, безпосередньо чи побічно з ним пов'язані [1, с. 180]. Зразки такої магії зображені в аналізованому нами творі: *«Іванчин страх ставав таким потворним, що якось Данищукова жінка по через паркан зателеніла мамі: – Нічого, Борсучко, на світі не робить, лиш слухайте мене і добре буде: поведіть дитину до тіла, коли хтось у селі спокійниться, і най вона трохи потримається за мерця – страх як рукою зніме»* [4, с. 45].

Здавна існувало переконання, що причиною багатьох хвороб є уроки («порча», «злі очі», «сглаз»). За світоглядними уявленнями східнослов'янських народів, хворобу можна було наслати різними шляхами: «підлити» й «підкинути», «пустити по вітру», вдатися до «винімання сліду» і «вирізання тіні», до «перепоя» чи «дання» [1, с. 29-30]. Хворобу головної героїні повісті М. Матіос – Іванки також пов'язують з уроками: *«Видите, Борсучко, дитина у вас слабовита дуже. Усі в роду дужі-здорові, а дівчини це якесь, як наврочене. Може бути, що дитині підсипали або підклали якусь нечисть»* [4, с. 60]. До хвороб, насланих за допомогою магії, відносять епілепсію, білу гарячку, божевілля та інші нервові захворювання [1, с. 29]. *«Хіба Іванка під татовими ворітьми один раз збирала навхрест затикані в землю свічки? Чи раз знаходила на стежці до стайні крило ворони із хвостом миші, загорнуті в капустяний лист? Знаходила. Роздивлялася. У руки брала»* [4, с. 61].

Підтвердження свідомого нанесення шкоди Іванчиній родині також прописано у тексті твору.

Цікаво, що авторка вкладає ці слова в уста дитини. Це дає їй змогу пояснити «дивність» дівчинки, яка надзвичайно відрізняється від інших героїв – вона має тісний зв'язок із природою, а подекуди й з іншим світом. *«Шум вітру у кронах чи поодинокий змах крил сполоханого птаха над головою знову пускає галопом її перелякане серденько – і дитина хіба лише не плаче, притулившись чолом до бука коло роздорижжя. Міцно обхоплює руками стовбур – і гладенька кора, як завжди, заспокоює двічі: перший раз – ніжним дотиком, а другий раз – думкою: якщо з порожніми руками, то від цього місця до сільської дороги можна збігти, не встигнувши й кліпнути оком, а як іти, як тепер, із повним відром молока, то буде довше. Але все одно вже ближче додому, ніж до Дідькової Ями. Іванка вже раз гладить бука, ніби каже дереву «будь здоров!»», і рушає»* [4, с. 39].

Ще однією причиною незвичайності Іванки, на нашу думку, є її схильність до чаклунства, шаманства. К. Ричков писав: *«Шаманство є психопатологічне явище. Воно пов'язане з істерією, епілептичними з різко вираженими нервовими нападами»* [2, с. 363]. Дитина у такому віці має неабияке зацікавлення та здібності до чаклунства, тісний зв'язок з природою, володіє таємними, невідомими дорослій людині знаннями і до того ж має невиліковну чорну хворобу, що робить її схильною до шаманства: *«Хто хоче такої дівки. Що цілими днями збирала би трави та у небо би дивилася, а не кужіль у руках тримала? Та це ця чорна хвороба...»* [4, с. 71]. Звідси і пояснення дивакуватості, потойбічності образу головної героїні повісті Іванки.

М. Матіос дуже бережно і ретельно підійшла до етнографічного матеріалу. Використана нею інформація цілком відповідає усім, існуючим навіть сьогодні, засобам магічного впливу на хворобу, якот: 1) зважування голою (що символізує друге народження); 2) використання «непочатої» води; 3) продавання хворої дитини близьким родичам.

Саме таким був процес лікування Іванки:

1) *«– А може, її голу зважити? Ні слабувати більше не буде, ні ворожки не будуть її брати? – Та чи ти здурів, чоловіче? Ти не знаєш, що жінка, яку зважили голою, перед смертю карається не менше, як відьма?»* [4, с. 72].

2) *«Спочатку москалиця одягнула Іванку в довгу, до п'ят, білу сорочку, розпустила і розчесала волоссячко, тричі перехрестила, а тоді підвела до схованого між високих трав корита з непочатою водою. Ще раз перехрестила і тричі занурила з головою. Вода у цьому кориті не призначалася для споживання – лиш для ліку. І москалиця дуже пильнувала, аби яка випадкова нога чи рука без її відома не скаламутила чисте – прозоре до самого дна – срібло живильної води. Вже тиждень кориту було «запечатане» навіть для господині – отож тепер Іванка занурювалася в неторканий, крижаний прозорий холод і, стримуючи крик, тільки вищала від гострих колючок, що впилися в неї, як оси»* [4, с. 80].

3) «Продавали Іванку не в жидівській корчмі, що одна лишилася в селі незачиненою красними комісарами, а з вікна батьківської хати, як і казали сільські знахарки. Готувалися цілий день – наче молоду до шлюбу мали збирати. Спершу мама добре вимила підлогу, тоді запалила у бляшаній мисці свячений на Спаса васильок – і солодкий дурманний запах розстелився аж під саму стелю. По тому у високому цебрі посеред хоромів, у воді із трьох несколочених до схід сонця криниць мама настояла літні сушені трави, при світлі каганця добре вимила дитину, розчесала і заплела коси, одягнула у довгу білу полотняну сорочку, поцілувала у маківку голови, перехрестила і поклала спати у велику кімнату... Мама розбудила Іванку до схід сонця, принесеною в долонях росюю умила її личко, перехрестила, відкрила навстіж вікно і тихо сказала в передрання: – Іванко, щоби ти не боялася, ми тебе зараз будемо продавати... – Не бійся, донцю, так годиться... Сама знаєш, що ти слабовита. А вуйна Августина купить тебе у нас з усіма твоїми хворощами... – А чого мене має купувати вуйна Августина? Я її боюся. У неї велике воло на шиї. – Бо дівчинку має купувати жінка, в якій також є дівчинка. – У вуйни та дівчинка вже стара! – Іванко. Вуйна Августина – татова сестра. Вона наша родина... – Ставай, дитино, на підвіконня. Отак... я тебе зараз підсажу. Отак стій і нічого не бійся. А ти, Августино, говори вже, до Божої ласки, говори до неї!.. – Купую у тебе, брате, твою дитину. На здоров'я купую, щоби була мочна, як вода в потоці, щоби її ніяка хворість не брала, а як яка була би взялася, то най би щезла навіки, як ніколи її й не було. З ти великі, як здалося Іванці, грубі вуйнині руки потягнулися до підвіконня – і дитина міцно заплющила очі. І поки вуйна Августина знімала її з прочиненого вікна, в Іванці всередині не стихла дрож» [4, с. 90-93].

III. Замовляння

Ще одним засобом впливу на хворобу були замовляння, їх ми також зустрічаємо на сторінках повісті М. Матіос «Черевички Божої Матері».

Упродовж багатьох століть основною свяченою язичницького світогляду та життєвого укладу наших предків були замовляння [7, с. 8]. Цікаво, що саме цей вид лікувальної магії відбиває світогляд народу, його світорозуміння, погляди на хвороби та їх причини виникнення, розкриває форми і методи народного лікування [1, с. 143]. Замовляння від хвороби використовуються в описі лікування Іванки: «Запалювала сірник, казала «ні дев'ять» – і кидала у відро з водою. Знову брала сірник – «ні вісім» – і палила, і знову у воду. «Ні дев'ять, ні вісім, ні сім, ні шість...» [4, с. 27]. «Москалиця ледь чутно скоромовкою шептала свої замовляння – а зіщулена Іванка із заплющеними очима беззвучно молилася і собі, щоби не плакати» [4, с. 82].

IV. Забобони

Досить часто у повісті письменниці використовує забобони. Один з них М. Матіос наво-

дить у своєму творі: «А було би добре – піймати тінь свою від місяця. Тоді навіки її покинув би страх» [4, с. 6].

Ціла низка забобон стосувалася вагітності жінки. Українці вірили, що в день, коли народжується або вже народилася дитина, не можна нічого позичати з хати, бо віддаси добро. «– Е-е-е, жінко... сама винна. Пам'ятаєш, у той день, коли народилася Іванка, Дмитрючка приходила позичити шатківницю? На холеру їй була шатківниця на Івана Купала, коли капусту лиш зав'язуються! Але якась дідьча мама її принесла тоді в хату, а ти їй не відмовила позичити ту дурну шатківницю, була би сказала, що розломилася. Або ти не знала наперед, що дитина не буде триматися хати. – Таке, Павле, кажеш. Ніби мені тоді було до того... Забула – як заорала, що не можна виносити з хати нічого у день пологів. Та що вже тепер...» [4, с. 73].

Цікаво, що цей звичай зберігся і до сьогодні, тільки тепер він стосується худоби. Етнографічні записи засвідчують, що три дні після народження гусей, курей, телят, поросят тощо не можна нічого давати з хати, «бо не буде вестися» [Записано від Польки Катерини Василівни с. Текуча].

Звернула увагу М. Матіос на традиції ім'я наречення дитини. На думку П. Флоренського, між іменем людини та подіями її життя існує таємна і нерозривна гармонія. Ім'я має великий вплив на характер, зовнішність і самопочуття людини. «Через ім'я новонароджений приєднується до всього людства, стає частинкою цього світу. Таїна кохання двох осіб (батька і матері) і таїна народження їхньої дитини отримують вираження в одному єдиному слові – імені новонародженого. Саме це ім'я також вміщує у собі таємницю, що визначає долю дитини. Слова «по імені і житіє» давно вже стали істиною» [6, с. 7]. У книзі П. Флоренського «Імена» детально описано життя святих як прояв глибокого значення імен, носіями яких вони є: «Ім'я оцінюється Церквою, а за нею – і всім православним народом, як тип, як конкретна духовна норма особистісного буття, як ідея, а святий – як найкращий його вияв...» [8, с. 22]. Таким чином, батьки Іванки порушили споконвічну традицію обирання ім'я – назвали дівчинку чоловічим іменем, розплачуватися за їхню помилку має дитина: «– ... Ця дитина як не від світу цього, Господи прости... – шепотіла вночі мама татові... Казала тобі, не треба дівку чоловічим ім'ям називати... – Що ти таке говориш, жінко? – цитьнув на маму тато Павло. – Дитина родилася на Івана, з ім'ям родилася, то що, були би Катериною чи Параскою називали?» [4, с. 72].

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що використання у творі відомостей про народну медицину та лікувальну магію українців дає змогу читачам ближче ознайомитись з лікувальними засобами українців.

Література

1. Болтарович З. Є. Народна медицина українців / З. Болтарович. – К.: Наукова думка, 1990. – 232 с.
2. Зеленин Д. К. Культ онгонов в Сибири. Пережитки тотемизма в идиологии сибирских народов / К. Зеленин. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1936. – 437 с.
3. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні перекази / Р. Кайндль. – Чернівці: «Молодий буковинець», 2000. – 208 с.
4. Матиос М. Черевички Божої Матері вирвана сторінка з буковинської саги: Повість / Марія Матиос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.
5. Носаль М. А., Носаль И. М. Лекарственные растения и способы их применения в народе / М. Носаль., И. Носаль / Под ред. АН УССР В. Г. Дроботько. –К.: Государственное медицинское издательство УССР, 1959 г. Первое издание, 255с.
6. Светлов Р. Имя – одежда души: путь к Богу / Р. Светлов. – СПб.: Весь, 2004. – 104 с.
7. Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко; Авт. передм. М. О. Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.
8. Флоренський П. Імена / П. Флоренський. – К., 1992. – 576 с.

Татьяна Хлевная

НАРОДНАЯ МЕДИЦИНА В ПРОИЗВЕДЕНИИ МАРИИ МАТИОС «БАШМАЧКИ БОЖЬЕЙ МАТЕРИ»

Аннотация. На основе детального прочтения произведения Марии Матиос выделено информацию о народной медицине и лечебной магии украинцев. Выяснено, что в повести содержится информация, касающаяся лечения с помощью растений и с помощью магического влияния на болезнь, а именно: покупка больного, купание в «непочатой» воде, взвешивание голой, заговоры.

Особое внимание автор акцентирует на суевериях, которые существовали в народе и относились к рождению ребёнка. Не менее важным является вопрос влияния имени ребёнка на его судьбу, о чем также упоминается в статье.

Ключевые слова: народная медицина, лечение травами, лечебная магия, суеверия, заговоры.

Tetiana Khlivna

FOLK MEDICINE IN MARIA MATIOS'S WORK OF LITERATURE “GOD MOTHER'S SHOES”

Summary. On the basis of careful reading of the work of Mariia Matios are selected information about folk medicine and medical magic of Ukrainians. We found out that the story contains some information concerning the treatment with the help of plants and by means of magic impact on a disease, e.g. washing of a sick man, washing in the “untouched” water, weighing naked people, casting spells over people.

The author focuses special attention on prejudices, that was common among the people and concerned the child's birth. Very important is the problem of the influence of a child's name on the destiny. We could observe this problem in the work of art.

Key words: folk medicine, treatment by plants, medical magic, prejudices, spells.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2016 р.

© *Хлівна Тетяна Олегівна* – викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.